

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В НАРОДНІЙ ПРОСВІТІ ТА ПИТАННЯ ПРОГРЕСУ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ 1860–1880-х рр.

У статті розглядається зміст ідейно-публіцистичної боротьби представників українофільства та реакційно-шовіністичних кіл Російської імперії навколо проблеми запровадження української мови в початкову освіту українського народу у період 60–80-х рр. XIX ст.

Ключові слова: українська мова, «общерусский культурный язык», просвіта, прогрес, українська публіцистика, російська публіцистика, українофіли.

Проблема впровадження і використання української мови у сфері освіти на сучасному етапі потребує ґрунтовного аналізу публіцистичної та полемічної спадщини українських вчених підросійської України та їх опонентів у період 1860–1880-х рр. Саме в цей період українська мова робила перші кроки як мова освіти, перш за все початкової. В той же період українофілами та проросійським табором, було сформульовано системи обґрунтування потрібності/непотрібності здійснення початкової освіти для українського простолюду його мовою. Ці дві системи аргументів спиралися на два протилежні погляди на зміст прогресу суспільства Російської імперії. Стан дослідження цієї проблеми в науковій літературі є об'єктом уваги даної статті. Зміст цих аргументацій за освіту українською мовою найбільш яскраво виявився в численних публіцистичних виступах українофілів та консерваторів доби 1860–1880-х рр. та у позиціях представників урядових кіл Російської імперії.

У дослідженнях дореволюційного періоду загально визнано, що просвітня програма українофілів була складена ще в період Кирило-Мефодієвського товариства, а і з іншого боку було визнано безрезультатними дії уряду щодо народної просвіти до 1860-х рр.¹

Виклад подій пов'язаних з впровадженням на початку 1860-х рр. української мови в сферу початкової освіти був здійснений у розвідці М. Лемке².

У той же час визнавалось, що моральний розвиток народу може бути забезпечений саме розумовою освітою, а народна свідомість повинна забезпечуватися функціонуванням української мови. Поряд з тим, було висловлено

* Єгоров Владислав — кандидат історичних наук, доцент кафедри політичних наук Київського національного університету будівництва і архітектури.

¹ Грушевський О.С. З настроїв і думок Кирило-мефодіївців // Україна. — 1914. — № 1. — С. 76; Пытин А.Н. Изучение русской народности // Вестник Европы. — 1882. — Т. 6. — Кн. 12. — С. 776.

² Лемке М. Эпоха цензурных реформ 1859–1865 годов / М. Лемке. — СПб.: Тип. Герольд, 1904. — С. 4.

застереження щодо добрих наслідків для народної освіти поширення текстів Св. Письма народною мовою³.

Отже, визнавалось, що народна мова у сфері початкової освіти була здатна забезпечити моральний та розумовий прогрес у розвитку народу, а вивчення народом чужої мови іншого більш розвиненого мало призводити до перейняття чужих звичок, уявлень⁴.

М.П. Драгоманов у своїх розвідках 1870-х рр. підкреслював, що негативна реакція на освітні заходи українофілів поширились у період початку 1860-х рр. з польського середовища, котре вбачало в них бажання до підбурювання селянства проти панів. До них приєдналися місцеві клерикали котрі хотіли зберегти свою монополію на народну освіту⁵. На думку М.П. Драгоманова в цей час в Російській імперії встановлювалась система примусової національності, коли люди дивувалися з того, що не подібне до їхнього. На думку ж вченого, людина повинна отримувати початкову освіту рідною мовою, оскільки це є справа всесвітньої освіти⁶. Саме література викладена народною мовою несе блага цивілізації та не загрожує сепаратизмом там, де доцентрові рухи не пов'язані з нетерпимістю. А літературна мова має багато порівняно з народною чужих, абстрактних слів⁷. На переконання вченого усюди де відбувався процес підняття сільського стану, його культури, мови — відбувався процес децентралізації⁸. Він же в роботі «По вопросу о малорусской литературе» (1876 р.) розбираючи причини появи указу 1876 р. підкреслював, що найбільші утиски приходили від малорусів — у 1870-х рр. — М.В. Юзефовича, С.С. Гогоцького, Д.Л. Мордовцева, котрі навіть не поділяли визнану М.Н. Погодіним інакшість українського народу до татаро-монгольської навали. Указ 1876 р. став можливим оскільки в Росії не було європейського підходу до вирішення мовної проблеми⁹.

³ *Введенский А.* Литературные мечтания и действительность. По поводу литературных мнений о народе // Вестник Европы — 1882. — Т. 5. — № 9. — С. 163. *Стоюнин В.* Заметки о русской школе // Вестник Европы. — 1882. — Т. 1. — № 1. — С. 176.

⁴ *Градовский А.* Национальный вопрос в истории и литературе. — СПб.: Тип. и лит. Траншени, 1873. — С. 204, 208.

⁵ *Драгоманов М.П.* Антракт з історії українофільства // Драгоманов М.П. Вибране / Упор. та іст. біогр. нарис Р.С. Мішук; Примітки Р.С. Мішука, В.С. Шандри. — К.: Либідь, 1991. — С. 209, 213; *Драгоманов М.П.* Передне слово до громади // Драгоманов М.П. Вибране... — С. 299.

⁶ *Драгоманов М.П.* Чудацькі думки про українську національну справу // Драгоманов М.П. Вибране... — С. 477, 505.

⁷ *Драгоманов М.П.* Ново-кельтское и провансальское движение во Франции // Вестник Европы. — 1875. — № 9. — С. 188–190.

⁸ *Драгоманов М.П.* Ново-кельтское и провансальское движение во Франции // Вестник Европы. — 1875. — № 8. — С. 703–733.

⁹ *Г...ль.* Перегляд критичний «По вопросу о малорусской литературе» М. Драгоманова. Вена 1876 // Правда. Письмо літературно-політичне. — Річник Х-й 1877. Під ред. Вол. Барвінського. — Львів: Тов. ім. Шевченка під зар. Сарнацького, 1877. — Ч. 4. — С. 167, 169, 170, 256, 261, 377, 379, 380.

На думку представника реакційної російської історіографії С. Щеголева (1912) історія сепаратизму розпочалася у часи Кирило-Мефодієвського товариства, коли П.О. Куліш проголосив себе літературним сепаратистом, коли вже у виданні збірника «Україна» 1843 р. використовував тенденційні прийоми при надрукуванні малоросійських дум під впливом «Історії Русів»¹⁰.

Упродовж 1920–1930-х рр. в узагальнюючих працях радянських дослідників давалися оцінки причин звернення уваги діячів Кирило-Мефодієвського товариства до проблем простого просвіти українського народу¹¹.

М.Д. Бернштейном було докладно досліджено дискусію 1860-х років що точилася на сторінках часопису українофілів «Основа» стосовно можливості використання української мови в сфері початкової просвіти народу. У дослідженні було проаналізовано відомі виступи М.І. Костомарова, П.О. Куліша, П. Житецького. У цій розвідці було виокремлено погляд представників «Основи» котрі підтримували тезу про просвіту рідною мовою як запоруку прогресу¹².

У роботі Ф. Савченка (1928 р.) було докладно розглянуті українофільський рух у 1870-х рр., причини спротиву діяльності Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, його закриття та появи Емського указу 1876 р. У цьому дослідженні було приділено увагу виступам діячів антиукраїнофільського напрямку з Малоросії, зокрема М.В. Юзефовича, де обґрунтовувалось шкідливість українофільського руху — М.І. Костомарова, П.О. Куліша. Представники консервативного табору у Москві та Малоросії виправдовували свої дії змістом заповіту Олександра II котрий проголошував боротьбу за збереження єдності Російської імперії¹³.

Історія боротьби українофілів за впровадження української мови в сферу просвіти розглядаються у роботі сучасного російського дослідника О.І. Міллера. Він звернув увагу на те, що ідеї поширення української мови в сфері зустріли спротив наприкінці 1850-х рр. у роботах С.С. Гогоцького, котрий вже оцінив їх як плани поляків асимілювати Південно-Західний край. Отже, саме в Малоросії було дано імпульс антиукраїнським виступам (зокрема у 1863 р.), видано брошури проти використання української мови (С.С. Гогоцький і І. Кульжинський). Згодом Міністр внутрішніх справ П.О. Валуєв, знаючи про низький рівень освіти в них, захищав своїм знаменитим циркуляром 1863 р. панівне становище церковних шкіл в Малоросії. Причиною цього був реакційний характер освітньої політики Російської імперії, зокрема міністра освіти Д.А. Толстого, котрий знаходився під впливом «Московских ведомостей» М.Н. Каткова¹⁴. Розглядаючи

¹⁰ Щеголев С. История украинского сепаратизма. — Москва: Изд. Имперская традиция, 2004. — С. 49.

¹¹ Річицький А. Тарас Шевченко у світлі епохи. — Катеринослав, 1925. — С. 100.

¹² Бернштейн М.Д. Журнал «Основа» і український літературний процес кін. 50–60 рр. XIX ст. — К.: Видавництво Академії Наук УРСР, 1959. — С. 60,70.

¹³ Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. До історії громадських рухів в Україні 1860–1870-х рр. / Всеукр. А.Н.: (Передн. Слово Ф. авченко) / Х.-К.: Державне видавництво України, 1930. — С. 3, 112–113, 372, 376.

¹⁴ Міллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX ст.). — СПб.: Алетея, 2000. — С. 93, 105, 118, 144, 150–

розвиток українофільського руху 1870-х рр. дослідник велику увагу приділив статтям М.П. Драгоманова, М.І. Костомарова створеним з метою сприяння цензурним послабленням стосовно української мови на початку 1880-х рр.¹⁵

На думку ж сучасного українського дослідника Я.В. Козачка, М.І. Костомаров в цих статтях просто звузив сферу використання української мови, шляхи й можливості її подальшого розвитку. Діяльність вченого, на думку Я.В. Козачка, дратувала російських шовіністів (С.С. Гогоцького, М.А. Рігельмана, М.В. Юзефовича)¹⁶.

Отже проблема просвіти українського народу і прогресу отримала своє висвітлення в наукових розвідках. В них висвітлено економічні та ідеологічні причини антиукраїнської та асиміляторської політики уряду Російської імперії початку 1860-х рр. Водночас в розвідках не отримали особливої уваги система полемічних аргументів українофілів та їх опонентів.

Питання просвіти українського народу і прогресу його розвитку було підняте М.І. Костомаровим на сторінках часопису «Основа» у статті «Мысли южнорусса. О преподавании на малорусском языке» (1862 р.) На думку вченого, народні забобони знищуються просвітою, а освіта здатна була припинити ворожнечу польського світу з «русским», а теза про те що розвиток народних мов сприяє різноманітності котра в свою чергу веде до розриву зв'язку між народами не є вірною оскільки якщо влада буде сприяти розвитку національних мов — то кожна народність буде задоволена¹⁷.

Якщо урядовці на правобережній Україні з метою боротьби з польським впливом ще розглядали можливість використання української мови в початковій освіті, то офіційна влада Малоросії на початку 1860-х рр. в особі Генерал — губернатора Київського, Подільського і Волинського М.М. Анненкова оцінювала спроби впровадження української мови та спроби створення особливої малоросійської літератури як ознаку сепаратизму та шкоди народу (через незнання російської мови). Особливу ж роль у формуванні позицій московського консервативного табору стосовно поширення української мови в освітній сфері

151; Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). — М.: Новое литературное обозрение, 2011. — С. 346.

¹⁵ Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении... — С. 153, 162, 216–217.

¹⁶ Козачок Я.В. Українська ідея з вузької стежки на широку дорогу (Художня і науково-публіцистична творчість М.І. Костомарова). — К.: НАУ, 2004. — С. 120, 291, 218.

¹⁷ Костомаров Н.И. Мысли южнорусса о преподавании на малорусском языке // Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Упор., приміт. І.П. Бейко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. — К.: Либідь, 1994. — С. 309–313; Костомаров Н.И. Ответ на статью В. Крестовского. Ходатайство Костомарова за Сковороду и Срезневского // Основа. — 1861. — № 7. — С. 7, 11; Возняк М. Листування М.І. Костомарова з О. Кониським // Україна: науковий двохмісячник українознавства. — 1925. — № 3. — С. 72; Листування М.І. Костомарова з Харківськими громадянами про видання народних книжок (підг. Г. Житецький) // Україна. — 1925. — № 3. — С. 65.

для простолюду та питань прогресу, на наш погляд відігравали видання М.Н. Каткова, зокрема «Русский вестник»¹⁸.

Так, вже в рецензії 1862 р. цього видання на Новий Тлумачний словник російської мови В. Даля рецензент часопису зауважував на помилку укладача у назві великоруська мова, котра має бути замінена на положення про «русский язык» — мову освіти та літератури¹⁹.

Теза про «русский язык» — мову освіти стане центральним поняттям у аргументах проти українофілів і в наступні роки. Такий напрям був статті О. Іванова «О малорусском литературном языке и об обучении на нем». У ній йшлося про універсальну задоволеність «общерусским литературным языком» де наголошувалось на необхідності доведення українофілами потреби в українській мові, впровадження якої не може забезпечити народне благо. Протилежні уніфікаційні процеси відбувались серед слов'янських народів і вони, на думку авторів «Русского вестника» сприяли зупинці розвитку літератури та народної просвіти²⁰.

Згодом М.Н. Катков, тиснучи на міністра П.О. Валуєва жорстко критикував українофілів котрі після простих публікацій українською мовою розпочали переклад Біблії. Часопис «Русский вестник» слід за «Московскими ведомостями» виклав своє прихильне ставлення до оголошеної політики уніфікації, засудивши його противників²¹.

Теза про уніфікацію в усіх галузях освіти народу та критику запропонованого М.І. Костомаровим розділення в освітній сфері народу у школах так і університетах критикувалась і в наступні роки поряд з критикою позитивної оцінки сприяння Австро-Угорщини поширенню української мови на Галичині²².

¹⁸ Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине... — С. 352; Шевелів Б. Петиції українських громад до Петербурзького комітету грамотності у 1862 р. // За Сто літ. Матеріали з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. — 1928. — Кн. 3 — С. 16; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.... — С. 191; Марахов Г. Нові сторінки біографії М. Костомарова // Вісник АН УРСР. — 1972. — № 1. — С. 103.

¹⁹ Н.И. Новый русский словарь / Рец. на Толковый словарь живого великорусского языка В.И. Даля. — М., 1861, 1862 // Русский вестник. — 1862. — Т. 39. — № 6. — С. 818.

²⁰ Иванов А. О Малорусском Литературном языке и об обучении на нем // Русский вестник. — 1863. — Т. 45. — № 5–6. — С. 267; Л-й. О литературном языке у славян / Рец. на кн. Lipa Narodni Zabavnik. Redactor a vydatel Iosef Vicipapin. Pest 1862 // Русский вестник. — 1863. — Т. 48. — № 8. — С. 799.

²¹ Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине... — С. 350–351; Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении... — С. 122–123; Житомир в 1861 и 1866 годах // Русский вестник. — 1866. — Т. 64. — № 8. — С. 602.

²² Рец. На кн. Педагогическая хроника. Вестник Европы Т. 1. 1866. Учебник всеобщей истории в трех концентрических приспособленных к развитию учащихся курсах (опыт приложения педагогики и преподавания истории) Рассмотрен и одобрен комитетом народного просвещения. Составил Николай Овсянников. Курсы Т. I и II СПб., 1866 // Русский вестник. — 1866. — Т. 62. — № 3. — С. 353–354; Т. Курйозы

Ідея єднання розумових сил на основі використання єдиного «русского языка» поряд з використанням південно-руської мови для збереження українських земель під впливом Російської імперії була сформульована ще в листах М.В. Юзефовича до В. Білозерського (від 2.12.1860 р.), П. Кулиша до М.В. Юзефовича від 1861 р. Плани антипольського виховання українського народу в народних школах та публікаціями журналу «Основа» як «русского православного народа» від Дону до Карпат підтримував і Г. Галаган. Ця ідея знайшла свій розвиток у записці М.В. Юзефовича « О так называемом украинофильском движении» (1875) та урядовій політиці²³.

Водночас С.С. Гогоцький — професор філософії Київського університету Св. Володимира, — ще з 1860-х рр. підтримував ідею про єдиний «общерусский язык» як запоруку прогресу, швидкого обміну розумових сил та єдності нашої руської землі. На його думку, сильний удар по єдності руської землі завдали дії українофілів внаслідок котрих було втрачено Західну Україну²⁴.

Тези, подібні позиції С.С. Гогоцького, були викладені і у статті Голови київського відділу «Благодійного слов'янського комітету» М.А. Рігельмана «Современное украинофильство». Він розібрав зміст статті М.П. Драгоманова «Література російська, великоруська, українська і галицька» що вийшла в 1874 р. в галицькій «Правді» та погодився з думкою автора про відсталість української літератури порівняно з російською, побачивши приховані автором цілі у наголошенні у підтримці ідеї розвитку української літератури. На думку автора українофіли пропонували згубні для народу своєю нереальністю ідеї про рівність, багатство, волю²⁵. Тих хто обстоював ідею окремішності української мови та культури ще у статті М.А. Рігельмана було визнано ворогами Росії котрі мали б шукати підтримки у собі подібних²⁶.

У цей час навіть у нейтральної сторони — історика літератури, мовознавця О.М. Пипіна викликало обурення постановка в статті вихідця з харківщини

иностранный литературы о России. (La Russie et l'Europe, par Henri Martin 1866. Preussen und Oesterreich im Jahr 1866, von Wolfgang Menzel) // Русский вестник. — 1866. — Т. 63. — № 5–6. — С. 360–362.

²³ Письма П.А. Кулиша к М.В. Юзефовичу 1843–1861 рр. // Киевская старина. — 1899. — № 3. — С. 306; Центральний державний історичний архів України (м. Київ) — Ф. 873. — Оп. 1. — Спр. 20. — Арк. 5–7; Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.... — С. 360, 368–372; Бовуа Д. Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине... — С. 349.

²⁴ Миллер А.И. «Украинский вопрос» в политике властей и русском общественном мнении... — С. 2, 57; Гогоцький С. Еще несколько слов об украинофилах // Русский вестник. — 1875. — Т. 117. — № 7. — С. 796; Гогоцький С. Прибавление к статье «Еще несколько слов об украинофилах» // Русский вестник. — 1875. — Т. 118. — № 7. — С. 415.

²⁵ Z (Рігельман Н.А.) Современное украинофильство // Русский вестник. — 1875. — Т. 115. — № 2. — С. 842, 846–847.

²⁶ Z (Рігельман Н.А.) Современное украинофильство... — С. 847.

М.Ф. Де-Пуле формулювання, що відсутність відповіді на його статтю є визнанням «лживости самого вопроса» (про становище української мови)²⁷.

Подібна українофобська аргументація збереглася наприкінці ХІХ ст. у прихильника цього напрямку професора Київського Університету Т.Д. Флоринського, котрий визначав що на території Галичини набули розвитку штучні назви Україна, український, українська література²⁸. На думку ж представника антиукраїнського табору С. Щеголева, українські сепаратистські дії 1860-х рр. культивували поляки, коли стався замах на південно-руську школу перед повстанням 1863 р. Буквар Т.Г. Шевченка та граматика П.О. Куліша отримала поширення в недільних школах в котрих викладали українофіли вчителі-дилетанти, що боролися своїми підручниками проти сучасної російської культури. У наступні 1870–1880-ті рр. їх справу продовжив М.П. Драгоманов котрий своєю діяльністю вів до федераційного розпаду Росії. Автор наголошував, що чим вдалішою буде українізаторська діяльність на півдні, тим повільніше буде проникати сюди «русская культура», важче буде малоросійському народу у всесвітній боротьбі за існування. С. Щеголев визнавав, що Акт 1876 р., що походив від Валуєвського циркуляра був планомірним заходом на шляху поступової асиміляції малоросів з «русским государственным языком»²⁹.

Наголосимо, що не усі урядовці поділяли ці погляди. Так, Харківський генерал-губернатор О.М. Дундуков-Корсаков у своїй записці до наради (1881 р.) стосовно зміни Указу 1876 р. бачив мету українофілів, але негативно ставився на заборон 1876 р., котрі тільки сприяли перетворенню Галичини на центр розповсюдження української літератури³⁰.

Відповіді на численні закиди українофобів сформулював М.І. Костомаров. Ще на початку полеміки навколо української мови як мови початкового навчання українофіли обережно наголошували, що думка про загрозу єдності держави від впровадження різних мов поширилась з європейськими ідеями державності і народності³¹. У статтях «Малорусская литература» (1871 р.), «Еще по поводу малорусского слова», «По вопросу о малорусском слове. Ответ Современным известиям», «Украинофильство» (1881 р.) вчений наголошував на відсутності таємних планів відторгнення Малоросії і підкреслював тези своєї ідеї, що добре вивчення української мови та отримання на ній початкової освіти запорука вивчення і російської мови³². Вчений відкидав звинувачення, що

²⁷ *Пытин А.Н.* К спорам об украинофильстве // Вестник Европы. — 1882. — № 5. — Т. 3. — С. 438.

²⁸ *Флоринский Т.Д.* Зарубежная Русь и ее горькая доля. — К.: Тип. И.И. Горбунова, 1900. — 25 с.

²⁹ *Щеголев С.* История украинского сепаратизма... — С. 64, 67, 69, 276, 301, 424.

³⁰ *Савченко Ф.* Заборона українства 1876 р. ... — С. 175–177.

³¹ *Костомаров Н.И.* Мысли южнорусса о преподавании на малорусском языке... — С. 312.

³² *Костомаров Н.И.* Еще по поводу «Малорусского слова «Московским ведомостям» // Вестник Европы. — 1881. — № 4. — Т. 2. — С. 438–442; *Костомаров Н.И.* По вопросу о Малорусском слове «Современным известиям» // Вестник Европы. — 1881. — № 3. — Т. 2. — С. 360–361; *Костомаров Н.И.* Украинофильство / Н.И. Костомаров //

українофільство-польська інтрига. Ці статті склалися з надією на скасування урядових заборон 1876 р., коли деякі автори «Вестника Европы» викладаючи історію попередніх спроб видати Новий заповіт в Російській імперії на початку 1860-х рр., очікували реакції російської цензури на появу цього видання як ознаку міцності «некоторых новых веяний» (відставка реакційного Міністра освіти Д.А. Толстого 1880 р.)³³.

М.І. Костомаров погоджувався, що російська мова — мова освіти в усій імперії, але зазначав що вплив російської мови повинен бути добровільним, без примусу³⁴. Водночас ще з періоду 1860-х рр. деякі з українофілів (П. Житецький) заперечували претензії російської мови на виключну роль мови освіти³⁵.

Один з провідників українського руху В.Б. Антонович також сформулював перелік претензій до українофілів у проектах записок про використання української мови. Більшість з них не були опубліковані у час своєї появи. У записці початку 1880-х рр. «Про українофілів та українофільство» вчений розглянув і проблему прогресу (чи можливості його досягнення) як наслідку єдності всіх народів Росії, на чому наголошували українофоби.

У відповідь на закиди видавця «Вестника Юго-Западной и Западной России» К.А. Говорського котрий називав українців «русским народом» що проживає в Південно-Західній частині Росії, В.Б. Антонович казав, що єдність не повинна ототожнюватись з однаковістю. Цю ж думку поділяв М.І. Костомаров у статті «Еще по поводу Малорусского слова» (1881 .) в котрій вчений наголошував, що це є однією з рис історичної Московщини — нетерпимість до народних особливостей племен, що поєдналися, але не злилися з нею в єдиній державі³⁶.

На думку В.Б. Антоновича така нетерпимість була невизнанням нового, або існуванням грубого інстинкту. Він виявлявся, на думку авторів «Вестника

Науково — публіцистичні і полемічні писання М. Костомарова. Зібрані заходом Академічної комісії укр. історіографії / іст. Секція Всеукр. АН; Ред. М. Грушевський. — К.: Державне видавництво України, 1928. — С. 281–289; *Неслуховский Ф.* Из моих воспоминаний // Исторический вестник. — 1890. — № 4. — С. 144–145; *Корсаков Д.* Из воспоминаний о Н.И. Костомарове и С.М. Соловьеве // Вестник Европы. — 1906. — кн. 9. — С. 221–272.

³³ В. Рец. на Святе письмо Нового Завіту. Мовою руською. Українською переклали у купі П.О. Куліш и др. Пулюй. Печатано у Львові 1880 / в: Вестник Европы. — 1881. — Т. 1. — кн. 2. — С. 895–898; Дневник государственного секретаря А.А. Половцева в П-х томах. — М.: «Наука», 1966. — Т. II. — С. 189.

³⁴ *Костомаров Н.И.* Малорусское слово // Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Упор., приміт. І.П. Бейко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. — К.: Либідь, 1994. — С. 335; *Костомаров Н.И.* Украинофильство... — С. 281–289; *Костомаров Н.И.* По поводу статьи Г. Де-Пуле / Н.И. Костомаров // Вестник Европы. — 1882. — Т. 3. — № 5. — С. 437.

³⁵ *Житецкий П.* Русский патриотизм. Ответ «Дню» // Основа. — 1862. — № 3. — С. 21.

³⁶ *Бовуа Д.* Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине... — С. 632; *Костомаров Н.И.* Еще по поводу «Малорусского слова «Московским ведомостям»... — С. 438–442; *Барвінський О.* Погляд М. Костомарова на задачі української інтелігенції // Записки НТШ. — 1918. — Т. 126–127. — С. 90.

Европы» й в проведенні політики «обрусенія» в Польщі, де провідники цієї політики навіть ставили собі у заслугу отримані відчуття презирства та апатії³⁷.

Щодо розвитку прогресу, то на думку В.Б. Антоновича, він був можливий саме у випадку визнання російським суспільством існування української мови, що могло дати змогу розвиватися цим явищам своїм життям³⁸. Водночас, прогрес можливий, як на думку М.І. Костомарова так і В.Б. Антоновича, коли знання моральних настанов надходить з церковною проповіддю рідною мовою³⁹. На думку українофілів, прогрес був неможливий за умов навчання на нерідній мові, коли люди не запам'ятовували отримані навички, затримувались в своєму розвитку⁴⁰.

У зв'язку з цим відкидалася проголошена українофобами теза про мовний сепаратизм на Галичині де здійснювалась освіта українською⁴¹.

Отже, в публіцистичній дискусії 1860–80-х років про статус, місце української мови в сфері освіти та виховання українського народу в Російській імперії виявилися дві протилежні точки зору на зміст прогресу. Формулюючи зміст цих поглядів варто пам'ятати, що вони свідчили про публіцистичний зріз дискусії, адже багато причин (зокрема економічних про докладно виклав в своїх роботах М.П. Драгоманов) позицій зокрема противників української мови в сфері освіти не було викладено публічно на сторінках періодичних видань або записок до державних установ. Отже, у відкритому доступі (для читачів) ця дискусія звелась до протилежного бачення противниками українофілів того, що є прогресом — об'єднання усіх розумових сил під проводом російської мови, котре дасть можливість протистояти тиску ззовні. Прикладом такого тиску було становище роз'єднаних мовно слов'янських народів та «русских» Галичини. Цю згубну роз'єднаність, на думку консерваторів, пропагували саме українофіли. Таке об'єднання на основі російської мови мало б також сприяти розвитку літератури та просвіти, що не могло б бути в умовах існування мовної окремішності. На думку офіційних кіл, у 1860-х рр. діяльність, спрямована на

³⁷ *Антонович В.Б.* Погляди українофілів // Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори (Упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський). — К.: Либідь, 1995. — С. 150; *Антонович В.Б.* Записка у справі обмежень української мови // Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори... — С. 158; *А.Ф.* Письма из провинции // Вестник Европы. — 1882. — Т. 6. — кн. 12. — С. 894–899.

³⁸ *Антонович В.Б.* Погляди українофілів... — С. 149; *Антонович В.Б.* К вопросу о Галицко-Русской литературе. (По поводу статьи профессора Т.Д. Флоринского). — К.: Тип. Имп. У-та Св. Владимира. Корчак-Новицкого, 1900. — С. 23.

³⁹ Листування М.І. Костомарова з Харківськими громадянами про видання народних книжок (підг. Г. Житецький) // Україна. — 1925. — № 3. — С. 68; *Антонович В.Б.* К вопросу о Галицко-Русской литературе... — С. 6.

⁴⁰ *Костомаров Н.И.* Малорусское слово / Н.И. Костомаров // Костомаров М.І. Слов'янська міфологія. Упор., приміт. І.П. Бейко, А.М. Полотай; вступна ст. М.Т. Яценка. — К.: Либідь, 1994. — С. 333; *Антонович В.Б.* Записка у справі обмежень української мови // Антонович В.Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори... — С. 154.

⁴¹ *Антонович В.Б.* К вопросу о Галицко-Русской литературе... — С. 20; *Науменко В.П.* Решен ли проф. Т.Д. Флоринским Вопрос о книжной малорусской речи? — К., 1900. — С. 5.

розвиток окремішності української мови, була прямим свідченням сепаратизму. Патріотично налаштованою пресою така діяльність ставилась в один ряд з полонізмом, нігілізмом та соціалізмом.

У відповідях протилежна сторона (українофіли) визначила походження подібного уявлення про прогрес — від європейських ідей державності народності. Вони за свідчення прогресу бачили визнання державою мовної багатоманітності (на думку М.П.Драгоманова це мало призвести до федералізації) як і поширення серед народу елементарних знань його рідною мовою. Саме у такому вільному розвитку, на їх думку мала б визначитись доля української мови.

Символом зіткнення для українофілів та українофобів був «общерусский культурный язык» (С.С. Гогоцький) — провідник освіти та культури (з чим погоджувався і М.І. Костомаров) з одного боку, а з іншої сторони «малорусский язык», як мова просвіти українського народу.

ПРОБЛЕМА УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА В НАРОДНОМ ПРОСВЕЩЕНИИ И ВОПРОС О ПРОГРЕССЕ В УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ ПУБЛИЦИСТИКЕ 1860–1880-х гг.

Егоров Владислав (кандидат исторических наук, доцент кафедры политических наук Киевского национального университета строительства и архитектуры, egorov.1977@email.ua)

В статье рассматривается содержание идейно-публицистической борьбы представителей украинофильства и реакционно-шовинистических кругов Российской империи по вопросу использования украинского языка в начальном образовании украинского народа в период 60–80-х гг. XIX в.

Ключевые слова: украинский язык, «общерусский культурный язык», просвещение, прогресс, украинская публицистика, русская публицистика, украинофильи.

THE PROBLEM OF THE UKRAINIAN LANGUAGE IN THE PEOPLE'S EDUCATION AND THE MATTER OF PROGRESS IN THE UKRAINIAN AND RUSSIAN JOURNALISM IN THE 1860–1880 's.

Egorov Vladislav (the candidate of historical sciences, the docent of the department of the political sciences Kyiv National University of Construction and Architecture (KNUCA), egorov.1977@email.ua)

The article considers the publicistical 1860–80-ies debate of the status, place of the Ukrainian language in the field of education and training of the Ukrainian people. There were two opposing points of view on the meaning of progress in the Russian Empire. in the public domain this discussion reduced to the opposite vision of the opponents of the supporters of the Ukrainian language. Conservatives proclaimed the

progress as combining all the mental forces under the leadership of the Russian language, which will give the opportunity to resist the pressure from the outside. On the other side supporters of the Ukrainian language identified the origin of the conservatives progress idea — from European ideas of statehood ethnogenesis. They understood the progress as recognition of state language variety which could spread the elementary knowledge among the people in their native language.

Keywords: *Ukrainian language, «Russian cultural language», enlightenment, Ukrainian journalism, Russian journalism, ukrainophiles.*